

חברה ותרבות

"השכנת שלום" נוסח אמריקה (הספרדית): המקרה של המלחמה הצ'יצ'ימקית

איתן גינזברג

תקציר

מסעות ההרחבה של גבולות הטריטוריה הקולוניאלית הספרדית באמריקה לאחר כיבושם של שני מרכזי האוכלוסייה הילידית הגדולים במקסיקו ובפרו זכו עד היום לתשומת לב מחקרית מעטה. האוכלוסייה שהתקיימה באזורים הללו, דלילותה היחסית, טווחי הזמן הגדולים שבין חדירה לחדירה למרחביה הטריטוריאליים ומיעוט המקורות היחסי הנוגע בהן כנראה הקשו על המחקר האקדמי בנושא. מחקרים שנערכו בשני העשורים האחרונים ופרסומם זה לא מכבר של מקורות חשובים מן התקופה הנחקרת מאפשרים לעמוד על אחת המלחמות הקשות והאכזריות של הספרדים נגד אוכלוסייה ילידית כלשהי, היא המלחמה בקבוצה העמים הצ'יצ'ימקים (Chichimecas). עמים אלה התגוררו בפיזור רב ובמבנים שבטיים ותרבותיים מגוונים שסיפקו את כל צורכיהם, בחלקה הצפוני של מקסיקו בואכה דרום ארצות הברית של היום. המאמר שלפנינו עוקב אחר מלחמה זו ואחר המחלוקות בני תקופתה, שנגעו בכיצועה האכזרי. השאלה שנבקש לבחון היא: האם אפשר לראות במלחמה הצ'יצ'ימקית יסודות ג'נוסידליים, ועד כמה ניתן להאיר באמצעותה היבטים מסוימים הנוגעים למחלוקת ההיסטוריוגרפית ארוכת השנים הנוגעת לאופייה של הקולוניזציה ההיספנית באמריקה בכללה.

המפגש האמריקני

הספרדים פגשו את אמריקה בהפתעה גמורה. השליחות שאליה נשלח קולומבוס הייתה מסחרית. לפי ההסכם המלכותי עימו (Capitulaciones de Santa Fe) מאפריל 1492 היה עליו לשוב מערבה לתוככי "מימי האוקיינוס" (Mares Océanos), להשתלט על אייים שיגלה ולפתח קשרי מסחר מניבים עם תושביהם. ההעדרה הברורה הייתה "פנינים, אבנים יקרות, זהב, כסף ותבלינים", אך גם כל סחורה ראויה אחרת שניתן יהיה לרוכשה באמצעות חליפין או לקחתה, אם תימצא ללא בעלים.¹ לכשהתפתחו הדברים אחרת, והתברר ש"איי-הים" לא היו כה מניבים כפי ששולחי קולומבוס ראו בדמיונם, ומאוכלסים בעמים שנראו בעיניו פרימיטיביים, שבריריים וברוב המקרים חסרי עניין בשיתוף פעולה עם הבאים, צריך היה המטרופולין לעצב מדיניות שתאפשר מעין מודוס ויווני עם התושבים. החשש במטרופולין היה שאם לא יעשה הדבר, יקשה על הכתר לתקוע יתד ב־קיימא במרחב, ליהנות מן הפוטנציאל החומרי, האנושי והתרבותי שלו, ולהגן עליו מפני פוטנציות אירופיות אחרות. מדיניות זו עוצבה תחילה בשורה של הוראות והנחיות שנמסרו להנהגת האיים המתגלים באמצעות מכתבים מלכותיים, והסתיימה בחקיקה. במרוצת הזמן גילו הספרדים את היבשת, כבשו את מקסיקו (1519–1521) ואת פרו (1532–1535), ומשני מוקדים אלה שלחו כוחות חקר וכיבוש לשאר חלקי היבשת (1524–1696).

קווי המדיניות הקולוניאלית

מדיניות ספרד בקולוניות חתרה לכינון יחס מיטיב ומכבד עם הילידים, שיבטיח את עצמאותם הכלכלית, את רווחתם ואת ריבונותם הקהילתית ויעודד את מעברם מרצון לחיקה של התרבות ההיספנו-אירופית והנוצרית. מדיניות זו גם חתרה להבטיח תגמולים לילידים ששיתפו פעולה מרצון עם הכובשים וסייעו להם במהלך מסעות הכיבוש, החקר ו"השכנת השלום" ("פסיפיקציה" – למעשה הכנעה) בכל אזורי הפריפריה שבין שני מרכזי התרבות הגדולים של מקסיקו ובפרו ומעבריהם הצפוניים והדרומיים בהתאמה. ברוח זו נוסחו ושוגרו הנחיותיהם של המלכים לבאי כוחם בקולוניה, חוברו חוקי הקולוניה, קודדו וקובצו.

1 "ההסכם בין קולומבוס ומלכי ספרד ביחס למסע ל"ארצות הודו", אפריל 1492, בתוך: אביהו זכאי (עורך), אירופה והעולם החדש (ירושלים: אקדמון, תשנ"ד 1993), עמ' 100.

חוקי בורגוס (1512-1513) [las] leyes de Burgos, החוקים הראשונים בהיסטוריה הקולוניאלית, שביססו משפטית את הצדקת הכיבוש הספרדי של אמריקה ואת הצדקת ניצולם של הילידים, שבו ואישרו את אנושיותם של הילידים ואת ריבונותם על קרקעותיהם. בחוקים גם נקבע כי העברת הילידים לקהילות מובנות בנוסח ספרד (למעשה טרנספר) יש לבצע מתוך שכנוע ולא מתוך כפייה. החוקים גם הסדירו את כל הסוגיות של הקצאת עבודת הכפייה (repartimiento) שהוטלה על הילידים בשירות החוות הספרדיות (encomiendas) על שדותיהן ומתחמי כריית הזהב שלהן (כתשעה חודשים בשנה), לרבות משכי העבודה והמנוחה לאורך השנה, הזנת העובדים ושיכונם, עבודת הנשים והנשים ההרות והמיניקות, עבודת גברים בני 50 ומעלה ונערים צעירים ועוד.² "מסמך הדרישה" (requerimiento) – תוצר חשוב ומהותי של ועידת בורגוס, שהגדיר את מעמדם של הילידים כ"נתינים וסאלים" (súbditos y vasallos) של הותר הספרדי, נקט בחלקו הראשון לשון רוויית כבוד האדם, חירותו, זכויותו ואושרו.³ עם זאת, חלקו השני של המסמך היה מטריד. נאמר בו, שאם הילידים יתרשלו בהתמסרותם מרצון לכובשים או ישללו את מעמדם ההגמוני המוחלט באמריקה, יהיה גורלם מר כלענה, שכן "בחוזק יד ניכנס לארצכם ונילחם בכם בכל הדרכים והאופנים, ככל אשר נוכל, ונכוף עליכם את העול והמשמעת של הכנסייה ושל הוד רוממויותיהם; לקוח ניקח

2 "Las Leyes de Burgos", en: Guillermo Céspedes del Castillo, *Textos y documentos de la América Hispánica (1492-1898)* (Barcelona: Labor, 1986), pp. 48-50; Rafael Altamira, "El Texto de las Leyes de Burgos de 1512", *Revista de Historia de América*, 4 (Dec., 1938), leyes 1, 2, 13, 15, 18, 19, 20, 24, 26, 27, 35, pp. 22-45 (5-79). Declaracion De Las Ordenanzas Sobre Indios [Valladolid: 28 de Julio 1513], in: Ronald D. Hussey, "Text of the Laws of Burgos (1512-1513) Concerning the Treatment of the Indians", *Hispanic American Historical Review* 12, no. 3 (Aug., 1932): 306-323; Bartolomé de Las Casas, *Historia de las Indias*, vol. III (Caracas: Imprenta Ayacucho, 1986), pp. 53-71; Francisco de Solano, *Cedulario de tierras: Compilación de legislación agraria colonial (1497-1820)* (México D. F.: Universidad Nacional Autónoma de México, 1984), pp. 79, 121-124

באופן כללי, אומרת פטריסיה סיד, חוקי בורגוס נועדו להקציב יותר אמצעים להטפה והינוך נוצריים. ראו:

Patricia Seed, "Are These Not Also Men?" The Indians' Humanity and Capacity for Spanish Civilization," *Journal of Latin American Studies* 25, no. 3 (October, 1993): 641

3 Lewis Hanke, "The 'Requerimiento' and Its Interpreters", *Revista de Historia de América*, 1 (Mar., 1938): 26-28

אתכם ואת נשיכם וטפכם והיו לעבדים, וכעבדים נמכרם [...] וניקח את טוביכם, אף נרע ונזיק לכם ככל אשר נוכל".⁴

לנוכח ספקות שהתעוררו אצל אחדים משליחיה הבכירים של הכנסייה במקסיקו כלפי אנושיותם של הילידים ויכולתם לבוא כבריתה של הנצרות פרסם האפיפיור פאולוס השלישי ביוני 1537 את הבולה "האל הנשגב" (Sublimis Deus), שהכריזה פסקנית על מעמד האנושי של הילידים. בולה משלימה בשם "האמת עצמה" (Veritas Ipsa) קבעה, שהעסקת הילידים בכפייה אסורה מכל בחינה הלכתית.⁵ עמדת הכנסייה וביקורתה, ואף ביקורתו החריפה של בישוף צ'יאפס במקסיקו ו"מגן האינדיאנים", ברתולומה דה לס קסס (Las Casas), על הפרות בוטות של קווי מדיניות אלה, הניעו את המלך קרלוס הראשון לנסח ב־1542 את "החוקים החדשים" (Leyes Nuevas), שהיו גולת כותרת במסעו בן שני העשורים לכיטולו של ניצול היתר בחוות ולכיטולם המקביל של העבדות ושל סחר העבדים, שבוצעו דרך אשנב "המלחמה הצודקת". הכוונה למלחמה מותרת מבחינה מוסרית-נוצרית כלפי מי שמכריזים מלחמה על נוצרים, אך שנוצלה, בקונטקסט ההיספנו-אמריקני, להכרות מלחמה כלפי כל מי מבין עמי הילידים שסירכו להשלים עם הכיבוש הספרדי ועם דרישותיו.⁶ חוקים אלה גם הוסיפו ותקפו בחריפות את התנהלותן של החוות כלפי הילידים והורו לפרקן מיד עם מות בעליהן המקוריים, שהיו למעשה מפקדים ולוחמים שקיבלו אותן כתגמול על השתתפותם במסע לכיבוש של אמריקה ולהכנעתה. נוסף על כך אסרו החוקים החדשים להעסיק בכפייה ילדים בעבודות שוחקות במיוחד כמו בנייה, שירותי בית, שליית פנינים וסבלות.⁷ ביולי 1573 גם בוטל רשמית "מסמך הדרישה" והומר במסמך ידידותי יותר שנקרא "הזמנה לקבלת מרות" (*invitación a someterse*). מאז נשנו והוכרזו חירותם המלאה של הילידים,

Lewis Hanke, *The Spanish struggle for justice in the conquest of America* (Dallas, TX: Southern Methodist University Press, 2002 [1949]), p. 33 4

Lewis Hanke, "Pope Paul III and the American Indians", *The Harvard Theological Review* 30, no. 2 (April 1937): 73-74, 83-85; Jesús María Añoveros, "Carlos V y la abolición de la esclavitud de los indios", *Revista de Indias* 60, no. 218 (Enero-April, 2000): 81-81 5

Añoveros, "Carlos V y la abolición de la esclavitud de los indios", pp. 70-81 6

על מעמד המשפטי של החוקים החדשים ראו: Céspedes, *Textos y documentos de la América Hispánica*, p. xlix

Charles Gibson, *Spain in America* (New York: Harper and Row, 1996), pp. 15-59 7

חופש התנועה שלהם, הניהול העצמי של ענייניהם ושחרורם מכל צורת שיעבוד שהיא. אף נאסר להעניש ילידים על "רשלנות דתית" בהיותם "זה מקרוב באו לאמונה, ריקים [ממושגיה] ובעלי תשתית [אמונית] קלושה", או לחייבם למסור, כפי שהיה נהוג אז באמריקה, מתנות ושירותים אישיים לכמרים. המסמך אף אסר על גביית מעשרים בכסף, והמושג "כיבוש" הוחלף במושגים "גילוי" ו"התיישבות".⁸

הדמוגרפים הנודעים ז'אן וולרד (Vellard) וודרו בורה (Borah) העריכו, כי על רקע שפע ההנחיות, ההסדרים והחוקים המגוננים הללו, שבשיאם אף ביטלו את תוקפו של "מסמך הדרישה" המאיים, לא הייתה לכאורה כל סיבה להיעלמותם של כ-90% ויותר מן האוכלוסייה הילידית של אמריקה עד תום המאה ה-16,⁹ אלא אם כן נכונה הייתה גרסתם שהמגיפות הן שעמדו ביסוד הפגיעה הקטלנית באותם 40 עד 50 מיליוני נפש שהתקיימו באמריקה ערב בואם של הספרדים.¹⁰ למגיפות היו יד ורגל בתמותת הילידים, בכך אין כל ספק,¹¹ אולם חקר המגיפות

- 8 *Transcripción de las Ordenanzas de descubrimiento, nueva población y pacificación de las Indias dadas por Felipe II, el 13 de julio de 1573, en el Boaque de Segovia, según el original que se conserva en el Archivo General de Indias de Sevilla* (Madrid: El Ministerio de la Vivienda, 1973), artículo 29, p. 30
- 9 Jehan Vellard, "Causas biológicas de la desaparición de los indios Americanos," *Boletín del Instituto Riva Agüero* 2 (1956): 77–93; Woodrow Borah, "América como modelo?: El impacto demográfico de la expansión europea sobre el mundo no europeo," *Cuadernos Americanos* 21, no. 6 (1962): 176–185
- 10 Sherburne F. Cook and Woodrow Borah. *Essays on Population: על מספרי הילידים ראו: History: Mexico and the Caribbean*, Vol. II (Berkeley: University of California Press, 1974), p. 180; Nicolás Sánchez-Albornoz, "The population of colonial Spanish America", in: *The Cambridge History of Latin America*, Vol. II (1989), pp 4-7
- הערכות נמוכות בהרבה הוציעו אנתרופולוגים פסיים שדיברו על 6 עד 10 מיליוני ילידים לכל היותר. ראו: Francis J. Brooks, "Revising the Conquest of Mexico: Smallpox Sources and Population", *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 24, No. 1 (Summer 1993): 4-5; Rudolph A. Zambardino, "Mexico's Population in the Sixteenth Century: Demographic Anomaly or Mathematical Illusion?", *The Journal of Interdisciplinary History* 11, no. 1 (Summer, 1980): 22-24
- 11 George W. Lovell, "Heavy Shadows and Black Night": Disease and Depopulation in Colonial Spanish America", *Annals of the Association of American Geographers* 82, no. 3 (Sep., 1992): 426-438; Linda A., Newson, "Indian Population Patterns in Colonial Spanish America", *Latin American Research Review* 20, no. 3 (1985): 47-48 and note 35, 69; William H. McNeill, *Plagues and Peoples* (Garden City, New York: Anchor Press, 1976), pp. 102-105; Sheldon Watts, *Epidemics and History: Disease,*

איננו יכול לאשר את הטענה שרובם מתו בעטיין. עדויות רבות שהצטברו בקולוניה וטענות של דמוגרפים והיסטוריונים מודרניים מפנות את האצבע למוראות הכיבוש ולהשתלטות על שטחי הספר והשעבוד כעל גורמי התמותה ההמונית העיקריים.¹² מחקרים נקודתיים שדנו בשאלה זו מאששים במידה רבה את התזה הרוויזיוניסטית בנושא.¹³ מנגד, בהיעדר עדויות סטטיסטיות, אין ולו מחקר אחד המסוגל לאמוד את מספרי המתים במגיפות עד לשלהי המאה ה-18.¹⁴

Power and Imperialism (Yale: Yale University Press, 1997), p. 91; Elsa Malvidi, "La epidemiología, una propuesta para explicar la despoblación americana", *Revista de Indias* 53, no. 227 (2003): 21-65, cuadro no. 3 y nota 1; Alfred W. Crosby, *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequence of 1492* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1973), p. 39; Alfred W. Crosby, "Conquistador y Pestilencia: The First New World Pandemic and the Fall of the Great Indian Empires", *The Hispanic American Historical Review* 47, no. 3 (Aug., 1967): 321-337; Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel. The Fates of Human Societies* (New York and London: Norton, 1999 [1997]), pp. 78, 373-375; Thomas T. Veblen, "Native Population Decline in Totonicapan, Guatemala", *Annals of the Association of American Geographers* 67, no. 4 (Dec., 1977): 490-497

Toribio Benevente o Motolina, *Historia de los indios de la Nueva España* (México: 12 Editorial Porrúa, 1973), pp. 13-16, y nota 12 p. 15; John Hemming, *The Conquest of the Incas* (London: Abacus, 1972), pp. 363-365; Masimo Livi Bacci, "Las multiples causas de la catástrofe: Consideraciones teóricas y empíricas." *Revista de Indias* 63, no. 227 (2003): 44-45; Masimo Livi Bacci, *Conquest: The Destruction of the American Indians*, Trans. Carl Ipsen (Cambridge and Malden: Polity Press, 2008 [2005]), pp. 8-9, 32-33

Luan Friede, "Demographic Changes in the Mining Community of Muzo: 13
after the Plague of 1629." *The Hispanic American Historical Review* 47, no. 3 (1967): 338-343

עדות מדויקת מאזור Mainas, אקוודור, מספרת על 3,000 חללים ממגיפת אבעבועות שחורות שפגעה באוכלוסיית 10,000 הילידים באזור. נתון זה מקביל לנתוני התמונה ממגיפה זו באירופה, משהגיעה לשם לראשונה באמצע המאה ה-14 ופגשה אוכלוסייה בלתי מחוסנת. ראו: Massimo Livi Bacci, "The Depopulation of Upper Amazonia in Colonial Times", *Revista de Indias* 76, no. 267 (2016): 429; Livi Bacci, *Conquest*, p. 212

David Robichaux, "El papel de la viruela: 14
en la historia demográfica de México: reflexiones a partir de cuatro siglos de 'viruelas' en dos parroquias de Tlaxcala," in Chantal Cramaussel and David Carbajal López (eds.), *El impacto demográfico de la viruela en México de la época colonial al siglo XX: estudios de larga duración* (Zamora: El Colegio de Michoacán, 2010), Vol. 3, pp. 23, 32, 37-39

שאלת המחקר

השאלה על מה בקווי המדיניות וההתנהלות הספרדית באמריקה יש להטיל את האחריות לשבר הדמוגרפי הילידי קשה מאוד לפיצוח. עדויות מן העידן הקולוניאלי וממצאי המחקר בן-זמננו לא הצליחו להציג "סדר נזיקין" מדורג ומובחן. לפיכך, השפעתן היחסית של מלחמות הכיבוש הגדולות של מקסיקו ופרו, של שיעבוד הילידים במסגרת שיטת "הקצאת העבודה" ושל מסעות "השכנת השלום", שגבו יחדיו את נתח החיים הילידיים הגדול ביותר, אינה ידועה למעשה.¹⁵ מכיוון שכך, המחקר מתקשה לשכנע את הקהילה האקדמית שבהיספנו-אמריקה אכן התרחש אסון נמנע ונושא אשמה. ללקונה הנרטיבית הזאת מבקש המאמר להיכנס. טענת הרקע שלו היא, שאת עקר הנזק לילידים גרמו לא מלחמות הכיבוש, שככל שהיו אכזריות נמשכו פרקי זמן קצרים יחסית, אלא דווקא שני מהלכי הקבע הסדורים שבפרויקט הקולוניאלי ההיספני: עבודת הכפייה ומסעות "השכנת השלום". במאמר הנוכחי, שהוא חלק ממאמץ מחקרי שמטרתו לפתח טיפולוגיה של גורמי הפגיעה בילידי אמריקה לפי דרגת ההיזק היחסית שלהם, אני מבקש לעסוק במסעות הכנעת הילידים בחלקי אמריקה המיושבים פחות. מדובר באזורים שלספרדים נודע על קיומם של מרבצי זהב וכסף מניבים בהם ועל ואוכלוסיות גדולות ביחס, שניתן להעסיקן בכרייתם. מטרתי היא להצביע על ממדי ההרס הגדולים שנכללו במסעות

15 האימפקט הקטלני של מלחמות הכיבוש מופיע בכל מחקר העוסק בכיבושה של אמריקה. השפעתה הקטלנית לפי הבנתנו של עבודת הכפייה נידון הרבה פחות. עם זאת, עדויות מן המאה ה-16 וה-17 ומספר מחקרים מודרניים מציבים אותה בראש סדר הנזיקין ולא רק בגלל מפגיעה הישירים היא, אלא בנוסף בשל ההשלכות הקשות שנודעו לכל ההסדרים התשתיתיים שנועדו לאפשר את קיומה ככזו. ראו למשל: Alberto Carrillo Cázares (ed.), *Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano (1585)*, Segundo Tomo, Vol. I. (Zamora y México: El Colegio de Michoacán y La Universidad Pontificia de México, 2006), pp. 310-434; Stafford Poole, "The Church and the Repartimientos in the light of the Third Mexican Council, 1585," *The Americas* 20 (julio de 1963): 3-36; Carlos Sampet Assadourian, "La despoblación indígena en Perú y Nueva España durante el siglo XVI y la formación de la economía colonial," *Historia Mexicana* 38, no. 3 (Enero de 1989): 419-454; Benjamin Keen, "The White Legend Revisited: A Reply to Professor Hanke's 'Modest Proposal':" *The Hispanic American Historical Review* 51, no. 2 (May, 1971): 336-355; Eitan Ginzberg, *The Destruction of the Indigenous Peoples of Hispano America: A Genocidal Encounter* (Brighton: Sussex Academic Press, 2018), pp. 115-122

הללו, שהם אומנם משניים לכאורה למסעות הכיבוש של מרכזי התרבות הגדולים של אמריקה, אך משום שדווקא בהם נמצאו אתרי הכרייה החשובים של עפרות הזהב והכסף שהכתר רצה בהם נואשות, ומשום שבהם גם נמצאו קבוצות הילידים הסרבניות ביותר, הם הפכו למסעות קטל מן המעלה הג'נוסידית, המקבילה בחומרתה לעבודת הכפייה.

אקדים ואומר, שמסעות ההשתלטות הללו, שהספרדים כינו בלשון נקייה "השכנת שלום" (פסיפיקציה), "התיישבות" או "גילוי", היו אכזריות במיוחד, כי נכלל בהם כל מגוון הפעולות הכרוך במושג טרור. האכזריות שנלוותה למלחמות הללו נבעה בראש ובראשונה מן הידיעה שהן בלתי ניתנות להכרעה. על כן הן הפכו לא רק ממושכות, אלא גם טוטליות וכרוכות בהרס סביבתי, אנושי ותרבותי, שנועד להטיל אימה כדי לזרז את סיומן. אחת המלחמות, שגורל מן הסוג שהובטח ב"מסמך הדריש" למי שסירבו לסור למשמעתה של ספרד עמד בו למבחן, היא המלחמה נגד הצי'צ'ימקים (Chichimecas) בצפון מקסיקו. מלחמה זו נמשכה רוב רובה של המאה ה-16 ועד עמוק לתוך המאה ה-17. הצי'צ'ימקים – שם גנרי לערב-רב של קבוצות נוודים למחצה שחיו מצפון לנהר לְרֵמָה (Lerma) בספרד החדשה (Nueva España), כלומר שטחי הכיבוש של ספרד בצפון אמריקה ובמרכזה – היוו בעיה לשלטון הספרדי שם. חייהם בקבוצות קטנות, פיזורם הגדול, אורח חייהם הסגפני ועיקשותם, שזיכו אותם בשם "ילידי מלחמה" (Indios de guerra) או "ילידים ללא-ח" (Indios bravos),¹⁶ הקשו מאוד על "תרבותם", או על מה שהספרדים כינו משטור (policía). למשטור נודעו כמובן היבטים תרבותיים-נוצריים, אך עיקר מטרתו היה לרתום את הילידים לייצור ולהפקה מסודרת ושיטתית של עושר עבור הספרדים. במקרה הצי'צ'ימקי היה לדבר משנה חשיבות: הצי'צ'ימקים התגוררו באזורים רוויים עפרות כסף, והם יכלו לספק את כוח האדם שנדרש לשם הפקתם והתכתם. הדיון בפרשה זו מתאפשר כיום לאור התפתחות המחקר בנושא בשלושת העשורים האחרונים. אחד ממוביליו המרכזיים הוא ההיסטוריון המקסיקני סלבדור אלְוֵרס (Álvarez). מחקר זה קיבל חיזוק משמעותי ב-2006 עת התפרסמו לראשונה

Phillip Wayne Powell, *La guerra Chichimeca (1550-1600)* (México: Fondo de Cultura Económica, 1975), pp. 47-48

המסמכים החסויים של הקונסיליום האזורי השלישי של כנסיית ספרד החדשה, שהתקיים במקסיקו בשנת 1585 ודן בין השאר לעומק בפרשת הצ'יצ'ימקים.¹⁷

הפרשה הצ'יצ'ימקית

הניסיונות לאגד את הצ'יצ'ימקים בקהילות-מקום חדשות לשם הפעלתם כמעלי מס גולגולת וכעובדי חובה במכרות עוררה בקרבם התנגדות חריפה. הספרדים, שלא רצו להתפשר בנושא בגלל הפוטנציאל הכלכלי הגדול של צפון ספרד החדשה, התעלמו מהתנגדות זו וכפו עצמם על הילידים בכוח רב. התגובה הייתה אין סוף התקוממויות, פשיטות, מארכים וחבלות מצד הילידים, שהסתיימו ב"מלחמת אש ודם" (guerra a fuego y a sangre) נקמנית, שהספרדים לא בררו בה באמצעים. גורלם של העמים הצ'יצ'ימקים, בית הגידול של קבוצת המשיקה (mexica) שהיגרה מתוכה לעמק מקסיקו 300 שנים קודם לכן וכווננה את התרבות האצטקית המפוארת, היה קשה. רוב רובם של ה"עמים" הצ'יצ'ימקים אינם קיימים עוד היום.¹⁸ גורל זה לא יוחד כמובן רק לצ'יצ'ימקים.

הפלישה לצפון ספרד החדשה ב-1529 אורגנה ובוצעה בידי הקונקיסטדור נוניו דה גוזמן (Nuño de Guzmán), לימים המושל של חבל הארץ הצ'יצ'ימקי (1529-1534), שקיבל את השם גליסיה החדשה (Nueva Galicia). גוזמן הבין שהצ'יצ'ימקים יתנגדו לקבל את הספרדים במחוזותיהם, כל שכן להכפיף עצמם אליהם, וכן הבין שאזור מחייתם הנרחב יאפשר להם לנהל מלחמת גרילה יעילה. מסיבה זו, ואולי גם מעוצם אי-הוודאות הכללית של הליכה למרחבי ארץ בלתי ידועים, ארגן גוזמן צבא גדול במיוחד במושגי התקופה, שלא נראה כמותו מאז כיבושה של מקסיקו על ידי הרנן קורטס כעשר שנים קודם לכן. מדובר בכ-150 פרשים ועוד 180 רגליים חמושים ולבושים במיטב מחלצות המלחמה, מתוגברים בקרוב ל-20,000 ילידים "חברים" (Indios amigos) ממרכז מקסיקו ומאזור

17 המסמכים שהגיעו בדרך המכירה הפומבית לארכיון ע"ש בנקרופט (Bancroft) באוניברסיטת קליפורניה בברקלי בשלהי המאה ה-19 נחשפו לעיונם של היסטוריונים עוד בראשית שנות החמישים. אך ארגונם התמטי הסדור, סימונם והבאתם לרפוס התרחשה רק ב-2006.

18 כיום יש בגואנאחואטו (Guanajuato), מקסיקו, מספר הולך וגדל של אנשים המציגים עצמם כצ'יצ'ימקה (בנהואטל – chichi-mecatl). שיחה עם האנתרופולוג לואיס וסקס ליאון, אוגוסט, 2016.

מיצ'ואקן (Michoacán), אזור הממוקם ממערב לעמק מקסיקו, שגוזמן כבש אותו בראשית שנות העשרים של המאה ה-16, ומאז משל בו.¹⁹ המלחמה שניהל גוזמן בשנה זו ולאחריה לאורך 1,500 הק"מ שהוא גמא במרחב הצפון-מערבי של ספרד החדשה הייתה קטלנית בכל קנה מידה. הצבא הרס בדרכו בשריפה כל מקום יישוב או מתקן שנקרה בדרכו, הרג ללא כל הבחנה לוחמים צ'יצ'ימקים ומי שנראו לו לוחמים, שָׁבָה אלפי גברים, נשים וילדים ושיעבד אותם באחת, כחלקו אותם בין אנשיו ובין "חברים", ולאֵלֵה הייתה חירות מוחלטת לעשות בהם ככל העולה על רוחם. גם כשניסה להשליט מעט סדר בהשתוללות הבלתי מרוסנת של חייליו, לא עלה הדבר בידו.²⁰ היה זה מסע של "הרס נורא" (terrible destructividad), כפי שהגדיר אלוורס את מה שהתחולל בנתיב המסע הספרדי בארץ הצ'יצ'ימקים.²¹ מסע זה הוליד תרבות התנחלות ספרדית וילידית-דידודיתית" קיצונית באלימותה.²²

וכך, הילידים שספגו מכה אנושה עוד בטרם הספיקו ליזום פעולה מלחמתית משלהם באזורי הכיבוש וההתיישבות הספרדית בשטחיהם הפכו רובם עבדים עוברים לסוחר בשוקי ספרד החדשה בואכה גואטמלה. על הנותרים נכפה לשמש מכאן ואילך סבלים, שפחות, שוטפי חול במרכזי זהב (lavadores de arenas auríferas) ועובדי שדה, כשהם מעורטלים כמעט לחלוטין מנכסיהם האגרריים. השורדים שביניהם נסוגו לאזורים ההרריים של הסיירה מִדְרָה המערבי (Sierra Madre Occidental) ולאזורי מסתור אחרים, ושאפו נקם. נפתחה מערכה בלתי מוגבלת בזמן של לוחמת גרילה, שבה הילידים הציבו מארבים, ביצעו פשיטות נקם על קהילות הספרדים וקהילות בעלי בריתם הילידים, רצחו בהם ושרפו את יכוליהם ורכושם, והשתלחו בשירות התובלה שעברו בדרכים. האי־ודאות בנוגע לכוחם האמיתי וליכולותיהם הותירה את המחנה הספרדי בחרדה מתמדת ממתקפה

Salvador Álvarez, "Conquista y encomienda en la Nueva Galicia durante la primera 19
mitad del siglo XVI: "Bárbaros" y "civilizados" en las fronteras americanas", *Relaciones*
29, no. 116 (Otoño 2008): 153-156

Álvarez, "Conquista y encomienda en la Nueva Galicia, pp. 154-158 20

Álvarez, "Conquista y encomienda en la Nueva Galicia, p. 154 21

Silvio Zavala, "Nuño de Guzmán y la esclavitud de los indios", *Historia Mexicana* 1, 22
no. 3 (enero-marzo 1952): 411-428

צ'יצ'ימקית והולידה אלימות נגדית בדמות פשיטות תגובה נקמניות לא פחות ומטילות אימה, שנקראו "חדירות" (entradas).

סיבה נוספת לאכזריות הזו הייתה החירות שגוזמן העניק לחואים, האֶנקומנדרוס (encomenderos), שקיבלו נחלות באזור הצ'יצ'ימקי. תחילה היו אלה 120 אנקומיאנדות על שטחם של מיטב הכפרים הצ'יצ'ימקים הכבושים של מרכז גליסיה החדשה (כיום בין אגם צ'פאלה [Chapala] בדרום לעיר גואדלחרה בצפון מערב) ש"הושקט" פחות או יותר, שגוזמן חילק בראשית המסע. בהמשך היו אלה כמה עיירות שהקימו הספרדים (דוגמת גואדלחרה, קומפוסטלה, פוריפיקסיון ונוצ'יסטלן, שגם אליהן סופחו "שטחי ניצול" צ'יצ'ימקים על יושביהם. בשלב מתקדם של המערכה חילק גוזמן אנקומיאנדות רבות באזורים שטרם הוכנעו לגמרי, ולבעליהן ניתן שטר פתוח להפעיל כל סוג של אלימות כלפי האוכלוסייה הצ'יצ'ימקית במרחב שליטתם, באמצעות יחידות בית של "חמושים" (gente de armas) של ספרדים ושל ילידים. האֶנקומנדרוס הללו הורשו מטעמו של בית המשפט (audiencia) של מקסיקו לכפות על הילידים שחיו במרחב הגאוגרפי שהוקצה לחוותיהם לעקור מיישוביהם ולהתכנס למגורים בתוכן. כמו כן הותר להם לגבות מן הילידים הללו מס גולגולת (tributo) על פי שיקול דעתם ולגייס אותם בכוח כעובדי כפייה קבועים לעבודות השדה, היער, הבית והמכרות. במילים אחרות, האנקומנדרוס הורשו לשעבד את הילידים כעבדים לכל דבר ועניין.²³

משלא נמצאה דרך להתמודד עם פרצי האלימות החוזרים ונשנים בשטחי גליסיה החדשה, גם לא באמצעות סדרת הפלישות האגרסיביות וההרסניות שניהל מושל המחוז, קריסטובל דה אונייטה (Cristóbal de Oñate), שהיה בזמנו אחד ממפקדי צבאו של גוזמן, פקד ביוני 1541 המשנה למלך של ספרד החדשה, אנתוני דה מנדוסה, על פדרו דה אלוורדו (Alvarado), לשעבר סגנו של הרנן קורטס ככיבוש מקסיקו, לקבל על עצמו את משימת הטיהור שבה נכשל אונייטה. הייתה זו החלטה שקולה ללא ספק, שכוונה לאדם שנודע לשמצה באכזריותו עוד מפרשת הלילה העצוב (La noche triste) בטנוצ'טיטלן (Tenochtitlán), בירת האצטקים (כיום מקסיקו העיר), ב־30 ביוני 1520. באותו לילה הוא הורה לרצוח בדם קר

Salvador Álvarez, "La guerra chichimeca", en Thomas Calvo y Aristarco Regalado 23 (coords), *Historia del Reino de la Nueva Galicia* (Guadalajara: Universidad de Guadalajara, Centro Universitario de Ciencias Sociales y Humanidades, 2016), p. 228

עשרות כוהנים אצטקים בעת ביצוע פולחנם במקדש המרכזי של העיר וגרם בכך לפרוץ עימות הרה־גורל ורב־קורבנות עם האצטקים. אצטקים אלה קיבלו את כוח הפלישה הספרדי של קורטס כאורחי כבוד בעירם. בוודאי בלית ברירה, אך גם כדי לעמוד על טיבם של הבאים ולבחון אילו יחסים הם יוכלו לרקום עימם כדי לשמור על שלמותה של האימפריה. בעימות הזה נרצח המלך האצטקי מוקטסומה "הצעיר" (השני) (Motecuhzoma [Moctezuma] Xocoyotzin). הספרדים נמלטו מן העיר בעור שיניהם, ושבו אליה מקץ שנה על מנת להחריבה עד היסוד. העיר, פלא תבל דמוי ונציה שהוקם כדי עמל בלב אגם במשך כמאתיים השנים שקדמו לחורבנה, והכילה אוכלוסייה של 250,000 נפש וכן מרכז דתי ענק, שכיית חמדה בוטניות ואוספי צמחים, בעלי חיים ויצירה נדירים – הייתה לעיי חורבות. אלוורדו גם היה זה שפיקד על מסעות הגילוי והכיבוש של גואטמלה, הונדורס וקולומביה, בזורעו בדרכו בכל אחד מן המקומות הללו חללים רבים מבין הילידים, במקרים רבים לשם הטלת אימה או השגת מידע על מצבורי זהב מוצנעים. בראשית יולי נפל אלוורדו מסוסו בעת קרב סמוך לעיירה חוצ'פילה (Juchipila) שב־זַקַטֶקַס (Zacatecas), ומת. בינתיים הותקפה גם גואדלחרה בידי כוח פשיטה צ'יצ'ימקי. אירוע זה, בתוספת הידיעה על מותו של אלוורדו, הביאה את מנדוסה לקבל החלטה על פלישה רבתי לאזור ו"השקטתו" אחת ולתמיד.²⁴

הכוח שבנה המשנה למלך מנדוסה הורכב ממאות פרשים קשתים מסוגים שונים ומצבא רגלים גדול מצויד היטב ומגובה בצבא עזר ובו 50,000 ילידים. מסע המלחמה, שזכה לשם מלחמת מיקסטון (Guerra del Mixtón), היה תכליתי, חסר עכבות ואכזרי ביותר, והסתיים בדיכוי מוחלט של כל מרכז גליסיה החדשה והשקטתה. עד כדי כך היה המסע אלים ורב־קורבנות, שהוא ספג ביקורת קשה מצד גורמים ברשויות שאישרוהו. בעטיה של ביקורת זו נשלח לספרד ב־1544 המבקר (visitador) חואן טֵיו דה סַנְדוֹבַל (Juan Tello de Sandoval) לחקור את התנהלות המלחמה. האיש חשף את היקף אכזריותה ותקף קשות את מנדוסה על "אכזריות בלתי הכרחית" ועל אדישותו כלפי פעולות פרוורטיות קיצוניות ובלתי נחוצות של אנשיו, שרק עודדה את הילידים להתקומם עוד יותר. מנדוסה אומנם דחה טענות אלו, אך האמת רדפה אותו. ב־1558 אישר לס קסס, בספרו "דין וחשבון קצר"

Álvarez, "La guerra chichimeca", pp. 228-229; Álvarez, "Conquista y encomienda en la Nueva Galicia", pp. 178-179

(*Brevísima relación de la destrucción de las Indias*) את ממצאיו של סנדובל בשיחה שקיים בספרד ב־1552 עם אינדיאני שהתנצר ושימש ערב המלחמה מנהיג מקומי, אך בשלב מסוים שב לשורות הילידים המורדים. במהלך המלחמה נשבה טנמסטל ונשלח לספרד למשפט.²⁵

ניסיונות הייצוב

כפי שטען סנדובל, "השכנת השלום" לא התייצבה. קבוצות רבות של צ'יצ'ימקים דוגמת הטֶשְׁקוֹקִינֶס (texcoquines), קֶשְׁקֶנֶס (caxcanes), הֶסְקֶטְקוֹס (zacatecos), הֶפְאָמֶס (pames), האוֹטוֹמִיָאס (otomíes), הֶטְקוֹאֶלֶס (tecuales) והגוֹאֶצ'יֶצ'יֶלֶס (guachichiles), נסוגו עמוק עוד יותר לאזורי המעטפת הטריטוריאלית של האזור שטרם נכבש (אזורי נאייריט [Nayarit] וחליסקו [Jalisco] של היום), לרבות החלק הגבוה והמיוער של רכס הסיירה מדרָה אוקסינדרטל, שהגישה אליהם הייתה קשה. משם הם המשיכו בפעולות ההתנגדות לשלטון הספרדי, רובם בנוסח מבצעי פגע וברח.

באזורים ש"בויתו" במרכז גליסיה החדשה נהרסו רוב תשתיות הקיום של הילידים, והמעטים שנותרו בו התקשו להתאושש. גיוסם המסיבי של השורדים לעבודה במכרות הכסף שהתגלו בסקטקס בשנת 1546 ומאוחר יותר בגואַנְחואטו (Guanajuato), והקמת מרכזי גידול בקר רבים באזור על חשבון שטחי הגידול של הילידים, גם הם עשו את שלהם. יתרה מזו, באין די כוח אדם ילידי לעבודה בחוות ובמכרות שלחו החוואים ובעלי המכרות מעת לעת כוחות פשיטה ללכידת צ'יצ'ימקים פזורים לשם שעבודם לעבודה הזו (הליך שכונה "קציר ילידים"), ולא פחות חשוב, לניצולם כסבלים לשינוע תוצרת הכרייה במכרות והתוצרת החקלאית בתוך האזור ואל הערים שמחוצה לו. אחד הטיעונים השגורים להצדקת הפשיטות הללו וקבלת אישור להן היו "שמועות" שהופצו בדבר הקרבת קורבנות אדם ואנתרופופגיה שהילידים ביצעו לכאורה. ועוד, כדי למנוע מן הניצודים לברוח הם הוחזקו בתנאי כליאה, ובשעה שהוליכום כסבלים, עמוסים לעייפה במטענים ומורעבים, הם נקשרו זה לזה ברתוקות צוואר וכחבלים.²⁶

25 לס קסט פרסם את סיכום הריאיון עוד קודם להכללתו בספרו, ובו קבע כי מלחמת Mixtón לא הייתה חוקית. ראו: Álvarez, "Conquista y encomienda en la Nueva Galicia", p. 180

26 Álvarez, "La guerra chichimeca", pp. 231, 238

בצד מסעות ציד האדם נמשכה המלחמה בילידים דרך שגרה. לבד מן הטיעון הקבוע שיש "להשכיח שלום" באזורי המחיה שלהם הופעל הטיעון המנצח שהאזור טרם "התגלה", וכי יש ידיעות על ממלכות ילידים עשירות (דוגמת ממלכת טרם (Copala) אי-שם בהרים. כך "התגלו" שוב ושוב אזורים שהספרדים כבר פשטו בהם בעבר, שהיה אפשר לקצור בהם ילידים נוספים תחת מעטה "מלחמת המגן", היא "המלחמה הצודקת", שהייתה מותרת על פי החוק. האירוניה הייתה, שחרף שיגור מיטב המפקדים הספרדים לאזור, שהמפורסם שבהם, פדרו דה אהומדה (Pedro de Ahumada y Sámano), הפך לימים מרקזיז ובעל מכרות כסף גדולים, המלחמה לא הוכרעה. הצי'צ'ימקים נותרו בלתי מנוצחים, הגם שנאספו בהם יותר ויותר ניזוקים. בד בבד גדלו החוות בכל האזור ככל שענף המכרות המשיך להתפתח, וכך הוחרף שעבוד הצי'צ'ימקים. אף שהעבדות נאסרה, בעלי המכרות התעלמו מן החוק והמשיכו להעסיק צי'צ'ימקים בתנאים כאלה. להגנתם הם טענו שהילידים שועבדו עוד קודם על ידי מנהיגיהם, ושהם עצמם רק קנו אותם מהם ככאלה. טיעון שגור זה היה מופרך, אולם באין שום פתרון סביר להתנהל מול התחבולות הללו ומול הצורך הדחוף בפועל מכרות קבועים, אישר בשנת 1545 המשנה למלך של ספרד החדשה סוג של עבדות באמצעות פקודה (סדולה – cédula) מיוחדת מטעמו. פקודה זו קבעה שילידים שנתפסו במלחמה (כלומר הצי'צ'ימקים, שנחשבו לאויבי קבע) יחויבו בעבודת מכרות בכפייה ל"תקופות מוגדרות". אלא שכדרך שגרה, תקופות "מוגדרות" אלו הפכו לנצחיות, אומר אלוורס. "השכנת השלום" נעשתה אם כן בגליסיה החדשה לשעבוד קבוע ומותר בחסות החוק. ההסדר אכן עלה יפה: מכרות סְקָטְקָס בלבד הפיקו מנות כסף הולכות וגדלות כל העת. ב-1559 הם הפיקו 84,694 מנות (marcas), וב-1575 עלתה התפוקה לכדי 170,000 מנות.²⁷ כיבוש גליסיה החדשה הוכח אפוא ככדאי מאוד.

מדיניות זו של מלחמת נצח בגליסיה ובמקומות אחרים הייתה הרת-גורל מבחינה אנושית. חומרת מלחמות הספר נקשרה לא רק לעימותים הצבאיים עם הילידים אלא גם לשורה של מגעים אלימים אחרים. למשל, הליך הטרנספור, שידע רגעי אלימות קשים כבר במרכזי האוכלוסייה הגדולים של ספרד החדשה ופרו, שהתגוררו בהם "ילידים של שלום" (Indios de paz), היה תוקפני וחסר פשרות במיוחד באזורי הספר של הקולוניה, שם התגוררו ה-Indios bravos, שהתנגדו

Álvarez, "La guerra chichimeca", pp. 241, 249 27

נמרצות ל"הורדתם" (reducción) מכפריהם המסורתיים ולריכוזם ביישובים נוסח ספרד. אחת הסיבות המרכזיות לכך הייתה העובדה ש"ההורדה" ביטאה מעבר מאורח חיים אוטונומי, מגוון כלכלית ומספק את כל צרכיו, לאורח חיים איכרי בסיסי, או פְּאוֹנִי (peonaje), מכוון־שוק, מפוקח, כפוף לתשלומי מס גולגולת ולגיוסים תכופים לעבודות כפייה.

השאלה הצי'צ'ימקית בראי הכנסייה

השאלה הצי'צ'ימקית העסיקה רבות את הכנסייה. דיונים בנושא הקדימו להתקיים, כפי שמציין ההיסטוריון אלברטו קריו קסרס (Alberto Carrillo Cázares) כבר ב־1531, כשהכנסייה נדרשה לתת את דעתה על המלחמה באזור חליסקו (Jalisco). בכינוס "החונטה התאולוגית השלישית" ב־1574 הצדיק הארכיבישוף של מקסיקו, מויה דה קונטרס (Moya de Contreras), את מלחמת החורמה בצי'צ'ימקים. יתר על כן, הוא הציע שהנשים והילדים של הלוחמים שייתפסו בקרבות יימסרו אף הם כעבדים וכשפחות לחיילים, כדי שהללו יחנכו אותם לנצרות ולעבודת האדמה, וכך יחלצו אותם מ"אורח חייהם הבלתי הומני"²⁸. אנשי כנסייה אחרים נחלקו בדעתם בסוגיה זו. בישוף מיצ'ואקן, משם יצאה בשעתו משלחת הכיבוש של נוניו דה גוזמן לכיבוש ארץ הצי'צ'ימקים, חואן דה מדינה רינקון (Fray Juan Medina Rincón), טען ב־1582 שיש לשעבד לנצח את הצי'צ'ימקים. בעמדה דומה החזיק הנזיר הפרנסיסקני חואן דה סלמרון (Fray Juan de Salmerón). הוא כתב למלך ב־1583 שהמלחמה בצפון נגד "האנשים האכזריים ושוחרי הרע הללו" לא תמה, משום שהיא מבוצעת באופן פושר ובלתי תכליתי.²⁹ עמדה אחרת בתכלית הציגו באי הקונסיליום האזורי השלישי של כנסיית ספרד החדשה, שהתכנסו במקסיקו בפברואר 1585.

עם הפצת ה"קול קורא", שביקש "מכל גורם פרטי או מוסדי המעוניין לקדם נושאים" לזמן נושאים לדיון בפורום הכנסייתי המכובד שהתכנס, הגיעה בקשה מנוסחת בידי שני חברי מועצת העיר מקסיקו שייצגו את העיר בוועידה לדון בסוגיית הצי'צ'ימקים. בקשתם נומקה בהתארכות המלחמה ובפגיעות הקשות

²⁸ Álvarez, "La guerra chichimeca", pp, 261-262

²⁹ Álvarez, "La guerra chichimeca", pp, 261-263

בנפש, ברכוש, בהליכי ההתיישבות, התירבות, העבודה ושגרת החיים בגליסיה החדשה. הצי'צ'ימקים, כתבו העותרים, הם "אויבי המלך הקתולי הנוצרי שלנו, דון פליפה (פליפה השני. מלך בשנים 1556-1598) ושל כל הואסלים שלו, וגם של הכנסייה הקתולית ושל הדת הנוצרית". כדי למגרם, הוסיפו וכתבו השניים, צריך לקיים נגדם "מלחמת דם ואש" ולסיים את הסייט של "כה הרבה מעשי הרס ומיתות, שיימשכו עוד ועוד אם לא ייעשה הדבר".³⁰

עם הגיע המסמך (relación) למארגני הוועידה הוא הועבר על פי הנוהל לעיונו של בית המשפט של מקסיקו. זהו הפקיד את המסמך בידי אחד מחבריו, השופט הרננדו דה רובלס (Robles), והוא ניסח בשמו חוות דעת משלו בנושא והפקיד אותה בידיו של יו"ר הוועידה, הארכיבישוף מויה דה קונטרס, שבהיעדר משנה למלך קבוע לספרד החדשה היה גם המשנה למלך הזמני ומתוקף תפקידו זה גם נשיא בית המשפט, כדי שישבץ אותה בסדר היום של הוועידה. במסמך שניסח חזר רובלס על עיקרי הדברים שאמרו נציגי העיר בוועידה, ואף הוסיף שהצי'צ'ימקים לא רק שלא הובסו, אלא שמאז שנות השבעים של המאה אף הולכים ומתחזקים, כי בשנים 1568-1582 הם הרגו וחטפו לשם התעללות ואכילה (כך!) כ-1,000 איש מבין הספרדים, השחורים (עבדים ועבדים משוחררים שהובאו מאפריקה), הקסטות (בני התערובת) וקבוצת ה"ילידים של שלום", ובהם לא רק גברים, נשים וילדים אלא אף עוללים שנתלשו מבטניהן של נשים הרות ואכלו אותם חיים לעיניהן. הצי'צ'ימקים, דיווח רובלס, שרפו והשמידו 19 יישובים של "ילידים של שלום", 16 חוות בקר וצאן, כמה וכמה כנסיות וכן כמרים אחדים, שסבלו ממוות "אכזרי ביותר", השמידו תמונות ופסלים וחיללו את כל כלי הקודש שנקרו בדרכם, ועוד כהנה וכהנה. לנוכח תמונה זו הציב רובלס בפני ראשי הוועידה שלוש שאלות: האם המלחמה בצי'צ'ימקים הנה מלחמה צודקת? האם מותר לנהל אותה כמלחמת חורמה בדם ואש? ולאחרונה, האם מותר לשעבד לנצח את הצי'צ'ימקים שייפלו בשבי הספרדים?³¹

תגובת נציגי ארבעת המסדרים הדתיים שנכחו בוועידה הייתה מנוגדת בתכלית למצופה מצד נציגי העיר מקסיקו. על הספרדים לבדוק את עצמם בחומרה רבה

"Sobre la Guerra de los chichimecas", *Manuscritos del concilio tercero provincial 30 mexicano (1585)*, Segundo tomo, vol. 1, folio 85, pp. 252-254
Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano, Segundo tomo, vol. 1, fols. 31
 86 – 88, pp. 254-262

תחת "חרדת עונש נצחי", שכן הם שעוררו את כל המהומה ולא הציצ'ימקים, אמרו נציגי ה"רתיים" (כינוי לנזירים, חברי המסדרים הדתיים). האם לא הספרדים הם שפלו לשטחיהם של הילידים וכפו עליהם "באלימות ובאי־צדק" – תהיה רטורית במאי 1585 הדומיניקני פדרו דה פרוויה (Pravia) בשם כל חברי מסדרו – שיעבוד לעבודות השדה, הכרייה במכרות וגידול הבקר?³² האם לא הספרדים הם שהסתערו מלכתחילה על יישוביהם ומשקיהם של הילידים, הפחידו אותם, גרמו להם לנזקים חמורים, ובמקום לעסוק בהגנת היישובים הספרדיים המותקפים בידי הילידים ולתפוס את אלה מביניהם שעסקו בכך, עסקו בלכידת ילדיהם ונשותיהם של הילידים לשם מכירתם כשפחות וכעבדים "כדי להשיג רווחים נוספים"³³ מה שצריך לעשות עתה, הכריז פרוויה בדבריו (שנמסרו בכתב), הוא לרכז את כל ההכנסות מס הגולגולת ושאר רווחי הכתר (חמישית מכלל הכנסות הפעילות הכלכלית) שנגבו באזור ולהשקיעם בשיקום ובטיפול האזור לטובת תושביו. זה מה שמבדיל בין ממשל חוקי ולגיטימי הנושא עיניו לטובת הרפובליקה (הכלל) למשטר טירני ובלתי לגיטימי הנושא עיניו "לטובת הנסיך" (הפרט, ובהשאלה מרומזת – הכתר).³⁴

הפרנסיסקנים הוסיפו רעיון משלהם להפסקת האלימות באזור. אפשר, כתבו אלונסו פונסה (Ponce) ופדרו דה סן סבסטיאן (Sebastián), שהספרדים יקימו יישובים של ספרדים ושל ילידים בסמוך למשלטים הצבאיים שהותקנו באזור. על יישובים אלה ייאסר לבצע חדירות לשטחי הילידים משום שאלה "אינם מיועדים אלא להגברת המלחמה וליצירת אויבים נוספים". משירגע המצב יוכלו להיכנס לאזור אנשי דת אחדים, "שיביאו עימם את השלום וימנעו את מעשי השוד שהילידים נוהגים לבצע".³⁵ לעמדה זו הצטרפו הישועים והאגוסטינים. מלצ'ור דה לוס רייס (Melchor de los Reyes), אחד מחברי המשלחת האגוסטינית לוועידה, ראש הקתדרה לתאולוגיה של אוניברסיטת מקסיקו ויועץ בכיר לראשי הוועידה, טען

Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano, Segundo tomo, vol. 1, fol. 89, 32 p. 263

Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano, Segundo tomo, vol. 1, fol. 89, 33 p. 264

Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano, Segundo tomo, vol. 1, fol. 89, 34 p. 264

Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano, Segundo tomo, vol. 1, fol. 94, 35 p. 274

שהמלחמה היא האמצעי האחרון שיש לנקוט, שכן הוכח שהיא לא סייעה להרגעת המתח באזור ולקידום השלום בו. המלחמה הנמשכת שנים רבות, הסביר רייס, רק החמירה את המצב, והבעיה הגדולה בה היא שאין דרך ממשית להבחין בין הילידים המעורבים ב"מעשים נפשעים" למי שאינם מעורבים בהם, כך שדווקא האחרונים הם הנפגעים העיקריים ממסעותיה. "אנו [האוגוסטינים] מודים בפה מלא", אמר רייס בשם כל חברי מסדרו בוועידה, "שלא מצאנו דרך ושיטה לפתור את המצב". הצעתו הייתה לפיכך להניח את השאלה לבחינתה של "הוועידה הקדושה", כדי שזו תביאה סוף סוף לידי פתרון.³⁶

דיון נפרד, מתוך גישה תאולוגית מעמיקה, קיים המשפטן הקנוני ויועץ הכנס הרננדו אורטיס דה הינוחוסה (Hinojosa). בפתח דבריו מצא נימוקים תאולוגיים כבדי משקל, אחדים מהם לקוחים מהרצאות הדגל של פרנסיסקו דה ויטוריה (Vitoria), ראש הקתדרה לתאולוגיה באוניברסיטת סלמנקה שבספרד (בשנים 1526-1546) ומייסד האסכולה התאולוגית הביקורתית רבת-ההשפעה הקרויה על שם האוניברסיטה, שלאורם ניתן היה להצדיק לכאורה לא רק את עצם את המלחמה בצ'יצ'ימקים אלא גם את אופייה כמלחמת נקם ושילם, ואת שעבודם לאורך זמן, אם לא לנצח, של הילידים שנתפסו בה. בכך השיב הינוחוסה בחיוב לשלוש השאלות שהעלה הקבילרו (המועצה) של העיר מקסיקו בשעה שפנה לקבלת חוות הדעת של הוועידה בנושא. הכנעת הילידים הסוררים, החייתיים ואוכלי האדם הללו, ציין הינוחוסה, מחייבת לכאורה את שעבודם הנצחי, משום שכל שעבוד חלקי או זמני יגרום במוקדם או במאוחר לחידוש מעשי האיבה.³⁷

בנקודה זו הפך הינוחוסה את קו הטיעון שלו ברוח המתודולוגיה הלוגית שפיתח ויטוריה בזמנו, והציע פתרון אחר לגמרי.³⁸ בפרשנות המתירה מלחמת חורמה, שהיא לעצמה קבילה לגמרי, אמר, יש קשיים. העיקרי שבהם הוא העובדה שהצ'יצ'ימקים ישבו לבטח ובשקט גמור בשטחיהם בטרם הגיעו לשם הספרדים. הם

Manuscriptos del concilio tercero provincial mexicano, Segundo tomo, vol. 1, fol. 98, 36 p. 283

Manuscriptos del concilio tercero provincial mexicano, Segundo tomo, vol. 1, fols. 101-103, pp. 284-294 37

38 על קווי הטיעון הביקורתיים של ויטוריה כנגד הכיבוש הספרדי של אמריקה והמתודולוגיה שבה נקט, ראו: איתן גינזברג, "הספק הקולוניאלי: השאלה בדבר חוקיות כיבושה של אמריקה ושעבוד בניה בראי הגותם של התאולוג פרנסיסקו דה ויטוריה ותלמידיו", היסטוריה 41 (אב), תשע"ח [2018]: 114-75.

לא עשו רע לאיש וגם לא חיפשו לעשות רע לאיש. או אז נחתו עליהם הספרדים, גזלו את רכושם, הרסו את בבתותיהם, לקחו בשבי כל מי שנקרה בדרכם – גברים, נשים וילדים – ושעברו אותם. אחר כך, על חורבות יישוביהם, הקימו הספרדים את יישוביהם הם ואת חוות הצאן והבקר שלהם והפכו את שדותיהם של הילידים לשדותיהם הם. משהגיבו על כך הילידים במלחמה, ראו בכך הספרדים הצדקה מלאה למלחמתם בילידים ולמפעל ההתנחלות שלהם באזוריהם. כך נפתחה מלחמת דמים אין קץ בין הצדדים, כל כולה באשמת הספרדים.³⁹ מה שצריך לעשות עתה, קבע הינוחוסה, הוא בוודאי לא מלחמה – שהרי "רע לא ישיג את הטוב".⁴⁰ יש לחקור לעומק את ההיסטוריה של הפרובוקציה הספרדית הזאת, קבע הינוחוסה, ואז להיוועץ בכתבי אריסטו, אוגוסטינוס וחכמי כנסייה אחרים ולברר אם עדיין עומדת לספרדים הצדקה כלשהי למלחמה בילידים.⁴¹

בדברים אלה קבע הינוחוסה בצורה שאיננה משתמעת לשני פנים, שלמלחמה בצי'צ'ימקים לא הייתה מלכתחילה שום הצדקה, וכי על הממשל הקולוניאלי לחדול מלכבד, ותחת זאת לפנות לניהול משא ומתן עם עמי הצפון. עמדה זוהי לחלוטין הציע הניתוח שביצע התאולוג, המשפטן ויועץ הכנס, ד"ר פולחנסיו דה ויקה (Vique). כל עוד לא נבדקו הנסיבות שבעטיין תקפו הילידים (כביכול) את הספרדים שחדרו לשטחיהם, אמר, אין להצדיק בשום אופן את המלחמה בהם.⁴² בסיכום הדיון, שהתקיים בראשית יולי 1585, אימצה הוועידה הפרובינציאלית השלישית של הכנסייה המקסיקנית את עמדת ה"רתיים": "בשאלה הצי'צ'ימקית מאמץ הכינוס הפרובינציאלי המקסיקני השלישי את עמדותיהם של הדומיניקנים, הפרנסיסקנים והישועים [אין אזכור של עמדות הדוברים האחרים. א"ג], ופוסק וחותם במסמך שיועבר להוד מעלתו (המשנה למלך של מקסיקו) שברוח זו צריך יהיה לנהוג בצי'צ'ימקים".⁴³

"Sobre la Guerra de los chichimecas", *Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano (1585)*, Segundo tomo, vol. 1, fol. 103, p. 294

Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano, Segundo tomo, vol. 1, fol. 103, pp. 294-296

Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano, Segundo tomo, vol. 1, fol. 105, pp. 298-299

Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano, Segundo tomo, vol. 1, fols. 107-109, pp. 301-306

Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano, Segundo tomo, vol. 1, fol. 113, 43

אלא שהוועידה הפרובינציאלית השלישית לא הייתה סוף פסוק לפרשה הצ'יצ'ימקית, הגם שהממשל ניסה לרפד מכאן ואילך את מדיניות המלחמה שלו בגישת "השכן הטוב". הוא סיפק מזון ופרטי לבוש לתושבי גליסיה החדשה וכונן באזור שלום שברירי אך ממושך, כפי שמצא הדמוגרף בורה.⁴⁴ עם זאת, התנגשויות בסדרי גודל שונים נמשכו כל העת, בנוען יותר ויותר צפונה לאזור המכונה ויסקייה החדשה (Nueva Vizcaya), וגבו שם מחיר גבוה. עדות לכך נמצאה במזכר שהפיץ בישוף גואטמלה, חואן דה רמירו (Ramírez), בראשית המאה ה־17, ובו הוא מציין כי בשנים 1602–1605 נודעה בגואטמלה חשיבות כלכלית רבה לעבדים שהובאו לשווקיה מצפון מקסיקו. לפי נוסח הדברים, לא היו אלה עבדים מועטים. ועוד, בנובמבר 1616 פרץ בויסקיה החדשה מרד של אנשי הטֶּפֶּהוּאַנָּה (Tepehuana). המרד נמשך כארבע שנים, וכמו בכל המקרים הידועים בעבר גבה הרוגים רבים משני הצדדים וגרם הרס סביבתי עצום. היה זה אחד השיאים של מערך התנגשויות שריר וקיים שנמשך עד המאה ה־18.⁴⁵ "השכנת השלום" אם כן לא הייתה שם, כפי שמלמדנו המקרה הצ'יצ'ימקי, אלא מפעל התנחלות שנכרך בשיבוש מוחלט של אורח חיים שהתקיים כסדרו עד בואם של הספרדים. פלישתם הפכה את המקום לכאוטי, רווי אלימות הסלנית ונקמנית, שעבוד והרס תשתיות קיום ותרבות.

חזרה אל המדיניות הספרדית: מבט בין השורות

המלחמה הצ'יצ'ימקית ומוראותיה לא נבעו מאדישותם של המלכים כלפי הילידים. מקורם היה בראש ובראשונה בהכרעה להחזיק בקולוניה, ליישבה ולנצלה כמקור עושר, הכרעה שספרד לא יכלה כמעט בשום תנאי העולה על הדעת לחזור בה ממנה. הפרויקט הקולוניאלי היה לפיכך מבוך מבני, שמנע מכוח הגיונו פיתוח יחס הולם לילידים. כדי להסביר זאת נפתח בציון העובדה, שמסעות גילוייה של אמריקה וכיבושה מומנו ברובם המכריע במימון פרטי של המגלים והכוכשים עצמם, ולא במימון הכתר, שהתקיים במשך כל המאה ה־16 בגירעון פיסקלי ואקטוארי כרוני.⁴⁶

p. 309

Woodrow Borah, "La defensa fronteriza durante la gran rebelión tepehuana", *Historia Mexicana* 16, no. 1 (Jul. - Sep., 1966): 16

Álvarez, "La guerra chichimeca", p. 265

Céspedes, *América Latina colonial hasta 1650*, pp. 18-20, 35-37; Matthew Restall, 46

פירעון המלווים שנמסרו ל"חלוצים" (adelantados) הללו יכול היה להסתמך אך ורק על שלל המלחמה ועל עבודת הילידים. אולם הכובשים, שסיכנו את חייהם ביציאה אל הלא-נודע, לא הסתפקו בהשבת חובותיהם. הם גם קיוו ליהנות מהכנסות ראויות, שבאמצעותן יוכלו לממן אורח חיים כמו-אצולתי, שמטעמי נבצרות מעמדית או משפחתית לא יכלו להרשות לעצמם בארץ האם. זאת ועוד: אמריקה הייתה בחזקת מן מן השמיים לספרד החקלאית והענייה, שנאלצה לשאת בעול (ובימרה) מדיניים, מסחריים ופוליטיים פנים-ספרדיים ואירופיים גדולים בהרבה ממידותיה.⁴⁷ מאז נישואי איסבל ופרננדו הייתה מלכותם כרוכה במלחמות איחוד פנימי שטרם הושלם, בכיבושים ובאינטרסים בצפון אפריקה, בסיציליה, בדרום איטליה, בוונציה ובמילאנו, וכן במאבקים בפרוטסטנטים ובתורכים, במרידות חוזרות ונשנות בטריטוריות שבחזקתה בארצות השפלה, באיומים מצד מוסלמים בתוכה היא (בעיקר בוולנסיה ובגרנדה) ובמאמץ מסחרי וצבאי כנגד הפיראטים והצי ההולנדי ברחבי האוקיינוס האטלנטי.⁴⁸ שלל אתגרים זה יצר מצב גירעוני כרוני בקופה הספרדית ומשברי פירעון חוזרים ונשנים,⁴⁹ והמצב המשברי המתמשך לא אפשר לוותר על שפע התמלוגים שהקולוניה יכלה להציע.⁵⁰

Seven Myths of the Spanish Conquest (New York: Oxford University Press, 2003), pp. 65-67; Konetzke, *América Latina*, pp. 104-105

Victor Bulmer Thomas, *The Economic History of Latin America since Independence* 47 (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), pp. 22-24; David E. Stannard, *American Holocaust: Columbus and the Conquest of the New World* (New York and Oxford: Oxford University Press, 1992), p. 221; Murdo J. Macleod, "Spain and America: The Atlantic Trade 1492-1720." In *The Cambridge History of Spanish America*, vol. 1: Colonial Spanish America, Edited by Leslie Bethell, p. 367 (Cambridge: Cambridge University Press, 1984)

Paul Stewart, "The Soldier, The Bureaucrat, and the Fiscal Records in the Army of 48 Ferdinand and Isabella", *The Hispanic American Historical Review*, Vol. 49, No. 2 (May, 1969): 281-290; Macleod, "Spain and America: the Atlantic Trade", pp. 374-379

A.W. Lovett, "Juan de Ovando and the Council of Finance (1573-1575)", *The Historical* 49 *Journal*, Vol. 15, No. 1 (Mar., 1972): 1-5, 15; A.W. Lovett, "The Castilian Bankruptcy of 1575", *The Historical Journal*, Vol. 23, No. 4 (Dec., 1980): 900-907; A.W. Lovett, "Spain and the Revolt of the Netherlands 1559-1648. A Comment", *Past & Present*, No. 55 (May, 1972): 155; Macleod, "Spain and America: the Atlantic Trade", p. 366; Earl J. Hamilton, *American treasure and the price revolution in Spain, 1501-1650*, (New York: Octagon Books, 1965), pp. 79-80, 195-196

Macleod, "Spain and America: the ראו: הגבייה המלכותית מהכנסות הקולוניה, 50

וכך המשיכה ספרד לשלוט באמריקה ולא צמצמה את שטחי שליטתה שם (נושא שנשקל על ידי פליפה השני בשנות השישים של המאה ה-16 בהתייחס לפרו). יתרה מזו, אילו הייתה ספרד הרשמית נוטשת את אמריקה, היו המתיישבים מטעמה נשארים בה בכל מקרה ועושים בה כבתוך שלהם. נטישת היבשת הייתה מזמנת אליה בשלב מוקדם כלשהו פוטנציות אירופיות אחרות, שהשפע שהתגלה בה והיוקרה שבשליטה עליה היו מפתים מאוד. זימון כזה לא היה משביח בהכרח את היחס כלפי הילידים, שרבות מתשתיות הקיום, הסמכות והמשמעות שלהם נהרסו בינתיים. נטישת אמריקה בשלב זה הייתה גורמת מייד לפתיחת מלחמת הכול בכול בין מאות קבוצות הילידים שהיו נותרות מאחור ללא מנהיגות מרכזית וללא יסוד מגונן לאלה מביניהן שעברו בינתיים לנצרות או שסייעו לספרדים במלחמות ה"השכנת השלום" שלהם נגד אחיהם.

באין שום יכולת ממשית לנטוש את הקולוניה – וגם שלא לנצלה – התגלתה התוצאה שנחשפנו אליה בסיפור הצי'צ'ימקי. הכתר הספרדי, שמעולם לא התכוון לחסל את הילידים אלא רק להתעשר על חשבונם, יצר, כפי שהדבר בא לידי ביטוי תמציתי ב"מסמך הדרישה", סוג של ארכיטקטורה של התרת דם במשתמע. ארכיטקטורה זו כללה תנאים לפגיעה המונית בילידים שנדרשו לכניעה ללא תנאי, לויתור מוחלט על תרבותם ולאיימוצה בכפייה של תרבות חדשה, לנטישת יישוביהם המקוריים ויישובם מחדש, לתשלום מס גולגולת, לעבודה בכפייה ולשורה של איסורים משפיליים כגון איסור רכיבה על סוסים, נשיאת נשק, שימוש בפרטי לבוש אירופיים ואף ענידת תכשיטים מסוימים.⁵¹ ארכיטקטורה זו נשענה על סדרת הצדקות משפטיות, אידאולוגיות ותאולוגיות שהקנו לה ולתביעותיה תוקף משפטי ומוסרי, ואפשרה לכתר להתעלם שוב ושוב מן הדיווחים השוטפים שהגיעו לשולחנו על מוראות שלטונו. עד כדי כך, שהחלטות הקונסיליום המקסיקני

Atlantic Trade", p. 350

על העדר כל יכולת לממן את מסעות הגילוי והכיבוש באמריקה וההסדרים שנמצאו כדי לעודד יזמות פרטית בתחום הגילוי והמסחר, ראו: Richard Konetzke, *América Latina*, Vol. 2: *la época colonial* (México D. F.: Siglo XXI, 1991 [1965]), pp. 34-35, 104-105, 145-147, 169

Norma Angélica Castillo Palma, "Cohabitación y conflictividad entre afromestizos y 51 nahuas en el México Central", en Juan Manuel de la Serna Herrera (coord.), *Pautas de convivencia étnica en la América Latina Colonial: Indios, neberos, mulatos, pardos y esclavos* (México: Universidad Nacional Autónoma de México, 2005), p. 163

השלישי של הכנסייה בנוגע למלחמה הצ'יצ'ימקית, וגם בסוגיית עבודת הכפייה, שזכתה בוועידה לריון מעמיק ולגינוי גורף כמו הייתה בחזקת הולכת הילידים כצאן לטבח,⁵² מעולם לא נדונו על ידי הכתר ולא הותרו לפרסום.

משניסו הוותיקן ואנשי כנסייה שונים באמריקה לכפות את עמדתם המגוננת על הילידים באמצעות לחץ פוליטי על הרשויות הקולוניאליות או באמצעים סקרליים (דהיינו, מניעת ביצוע סקרמנטים כגון טבילה, אישוש, נישואין, ויודוי או משיחה אחרונה), דאגו השלטונות להבהיר לכנסייה שאין זה מסמכותה לעשות זאת. הם הסבירו שהנושא הדתי באמריקה נתון כל כולו, בהרשאת הכס הקדוש, לסמכותו הבלעדית של הכתר (*derecho de patronato*), שכמו המשיך ונשא באמריקה את צלב הרקונקיסטה – מלחמת הנגד הנוצרית בכיבוש המוסלמי של חצי האי האיברי, ולכן קיבל את ברכתה הבלתי-חוזרת של הכנסייה.⁵³ בהקשר זה אולץ פאולוס השלישי למחוק את סעיף העונשין שהוא צירף לבולה שלו מ-1537, ולסס קסט אולץ ב-1556 לוותר על "המדריך למוודה" (*confesionario*) או [12 הכללים לעבודת המוודה] (*doce reglas*) שהוא כתב והפיץ תחילה במהדורה מקוצרת כבישוף צ'יאפס (1546), ובהמשך במהדורה מורחבת (1552) כ"מגן האינדיאנים". למעשה היה זה מדריך לענישה סקרלית שעל הכמרים היה להפעיל כלפי מתיישבים שפגעו בילידים.⁵⁴ בהקשר זה גם מצא את עצמו הארכיבישוף מויה דה קונטרס מחוץ לכל מעגל השפעה פוליטי בתוך אמריקה, כפי שהוא כתב למלך עוד בינואר 1585, משום שבכל פעם שהוא פנה לשלטונות בתביעה לרסן את ההתנהלות הקשה כלפי הילידים, נאמר לו שהדבר אינו אפשרי משום שזה פוגע בהכנסות הכתר.⁵⁵

52 בנוסח המדויק נאמר על עבודת הכפייה כך: "כאילו אספו עדר כבשים ומסרו אותם לזאבים כדי שיקחום למערותיהם". ראו: *Manuscritos del concilio terecero, segundo tomo, vol. 1*, fol. 127r, p. 343

53 Charles A. Truxillo, *By the Sword and the Cross. The Historical Evolution of the Catholic World Monarchy in Spain and the New World, 1492-1825* (Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2001), pp. 64-65

54 David Thomas Orique, "One Hell of a Text: Remedial Components of Bartolomé de las Casas's *Confesionario*", in *Bartolomé de las Casas, O.P.: History, Philosophy and Theology in the Age of European Expansion*, David Thomas Orique O.P., and Rady Roldán-Figueroa, eds., pp. 71-98 (Leiden and Boston: Brill, 2019); Hanke, *Pope Paul III and the American Indians*, 86-90

55 Poole, *The Church and the Repartimientos*, 6-7

מסקנות

האם היסוד המורכידי העמוק שליווה את מלחמה הצי'צי'מקית היה בעל אופי ג'נוסידלי? הגדרת הג'נוסייד של האו"ם מדצמבר 1948 קובעת, שכדי שיהיה אפשר להכריז שלפנינו מקרה ג'נוסייד, חייבת להתקיים כוונה מפורשת מוקדמת (as such) לחיסול קבוצת אנשים בעלי שיוך אתני, גזעי, פוליטי או דתי.⁵⁶ כוונה מוקדמת כזאת לא הייתה באמריקה, וגם לא יכלה להיות, שכן איש בהנהגתה לא צפה שיבשת בלתי ידועה תיקרה בדרכו של קולומבוס, גם אם לשליחותו המסחרית שורבכה אופציה של הרחבה טריטוריאלית, ככל שדובר בגילוי אי-אלו איי-ים בלתי מיושבים. המצב השתנה תכלית השינוי משהתגלו האיים הקריביים וחופי יבשת מסוימים בצפון קולומביה ובמרכז אמריקה (Las Islas y Tierra Firme), עוד בטרם נודע כלל על קיומו של עורף יבשתי עצום ושופע תרבויות-על ששכן מעבר לקווי החוף. הדבר נכרך בהחלטתם הבלתי נמנעת של הספרדים, בנסיבות המדיניות החדשות שנוצרו, להטיל את מרותם על איים אלה – מרות שהוותיקן מיהר להגדירה ולהעטותה בלגיטימיות – ולנצלם לצרכיה. מרגע זה נולדה כוונה: לא כוונה גלויה ומפורשת, אלא משתמעת, שכן, נסיבות הפיזור הדמוגרפי הגדול, הסתייגות הילידים מן הכובשים ודרישותיהם, וטבען השוחק של הדרישות הללו עצמן חייבו הטלת מרות. באזורים עיקשים במיוחד, כמו צפון מקסיקו, חצי האי יוקטן, אזורים מסוימים במרכז אמריקה ובאנדים של פרו ושל צ'ילה, מרות זו, כפי שראינו במקרה שנידון כאן, הוטלה באמצעים חריפים במיוחד.

כוונה זו הייתה האש הרושפת מתחת למעטה אהבת האדם הדק והשברירי שהספרדים ניסו לשוות לשליטתם על אמריקה. מרגע ששליטה זו הפכה אדנותית ובלתי הפיכה, היא אימצה את החוק "הכל מותר [של איוון קרמזוב]", כפי שהגדיר את המצב הפילוסופי וההיסטוריון צווטן טודורוב.⁵⁷ זהו "חוק" שהיבטיו נראו

56 על השאלה מהי משמעות המושג as such המופיע בהגדרת הג'נוסייד של האו"ם, ראו: Robert Gellately and Ben Kiernan, "The Study of Mass Murder and Genocide", in: *The Specter of Genocide. Mass Murder in Historical Perspective*, Robert Gellately and Ben Kiernan (eds.) (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), pp. 15-18
 57 Tzvetan Todorov, *The Conquest of America: The Question of the Other* (New York: Harper and Row, 1982), p. 145

בבהירות מצמררת במקרה הצי'צ'ימקי; "חוק" שהוכיח שאם ספרד חפצה בשליטה במקום מסוים, בעיקר מקום עשיר במרבצי מתכות יקרות, לא תעמוד בדרכה שום מגבלה; "חוק" שהאפיל על תחושת האחריות של הכתר כלפי הילידים ומנע אימוץ ביקורת;⁵⁸ "חוק" שדילג בקלילות מעל משוכת הכוונה שבהגדרת הג'נוסייד של האו"ם וגרם לתוצאות קטלניות, שלדעת טודורוב ביטאו את "רצח העם הגדול ביותר בהיסטוריה האנושית".⁵⁹

ייתכן שטענה זו, שיש לה תימוכין בקרב מספר מצומצם בלבד של דמוגרפים והיסטוריונים ידועי שם, ובהם בנג'מין קין, קרלוס סמפט אסדוריאן (Sempat Assadourian), צבי מדין, סטפורד פול (Poole), מאסימו ליווי-באצ'י (Livi-Bacci) ודויד סטנרד (Stannard), מחמירה עם הספרדים. שכן בימים רגילים, אולי ברוב ימיהם באמריקה, מעט יותר מ-300 שנה, גילו הספרדים, אנשי המטרופולין והמתישבים, גישה יותר זהירה לחיי אדם ואף לצורכי הילידים ולזכויותיהם מזו שמוגדרת כג'נוסייד. למעשה, על פי "מסמך הדרישה" מ-1513, היו הילידים כ"נתינים וסאלים" ילידים חופשיים. אולם, בכל הנוגע לעמים הצי'צ'ימקים – קבוצת עמים לוחמת, בטוחה בעצמה, גאה ומקיימת את כל צרכיה – אין זו הגזמה. שכן, בנסיבות אחרות, הומניות וזהירות יותר בכל הנוגע לחיי אדם, לנכסיו ולתרבותו, לא היו העמים הצי'צ'ימקים, וגם עמים רבים אחרים ואף הגדולים שבהם דוגמת האצטקים ובני האינקה, נעלמים כלא היו או הופכים אודים עשנים, שאינם מהססים להעיד על עצמם, פעמים בכנות ופעמים ממניעים מניפולטיביים אך

58 הכתר אומנם קיים "טקסי לגיטימציה" מסוימים, אך דאג שלא יסתיימו בהכרעה. המלך גם לא אסר על קיומם דיונים ביקורתיים בחוגי הכנסייה, כפי שנכחנו לראות בהקשר למלחמה הצי'צ'ימקית ועבודת הכפייה, כך שממצאיהם והמלצותיהם נותרו לעולם עלומים. יתרה מזו, משנודע בחצר על הופעת חומרים "אסורים", דוגמת סיכומי הרצאותיו של פרנסיסקו דה ויטוריה מינאר ויוני 1539 שדנו בשאלת הצדקת שלטונה של ספרד על אמריקה, מיהר המלך לשגר שליח מטעמו לסלמנקה על מנת לאסוף את סיכומי ההרצאות מן הסטודנטים, ואף שלח מכתב נזעם לראש מסדרו של ויטוריה על עצם ההרשאה לקיים ההרצאות כאלה, כאילו הייתה זו בסמכותו של ראש המסדר הדומיניקני במקום להשפיע בנושא. ראו: Carta de Carlos V al Prior de San Esteban de Salamanca (Madrid, 10 de noviembre de 1539), en: Francisco de Vitoria, *Relectio de Indis, o libertad de los indios*, L. Pereña y J.M. Perez Prendes (eds.) (Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Cientificas, 1967), pp.152-153

Todorov, *The Conquest of America*, p. 5 59

מסגירים אמת מוצנעת שאין לטעות בה, "אנו ילידים אומללים" (somos Indios) miserables⁶⁰.

Louise Enkerlin, "Somos indios miserables: una forma de enfrentarse al sistema colonial", 60 *Antropología* 40 (1993): 49-54; Caroline Cunill, "El indio miserable: nacimiento de la teoría legal en la América colonial de siglo XVI," *Cuadernos de Intercambio sobre Centroamérica e el Caribe* 8, no. 9, (2011): 220-248